

EGY MAROSMENTI FALU

A BÉCSI DÖNTÉS következtében hazatért Erdélynek egy marosmenti faluját mutatom be Széchenyi Istvánt követve: „Mélyebben vizsgáltam a haza lakosait, egymás közötti állását, geográfiai helyzetét, természetajándékait, s ily módon igyekeztem kikutatni azon okot, melyből áldott következésnek kellene a honra áradni...”

A vizsgálat tárgyává tett falu: Harcó, Marosvásárhelytől nyugatra 10 km távolságban fekszik hegyek közé ékelten. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint 351 lelket számláló román-magyar lakosságú község. A románok lélekszáma 200, s a magyaroké 151. Századok óta él egy faluközösségben ez a két nép. Megtanulták egymás nyelvét, felvették egymás viseletét, szokásait. Szóval ez a kicsi falu egy darab Erdély, múltjában és jelenében egyaránt; ezért tanulságos vele foglalkozni, mert adatai Erdély problémáira is világot vetnek.

E sorok írója 1937 nyarán július és augusztus hónapban, mint szórványgondozó dolgozott ebben a faluban, s akkor gyűjtötte össze adatait. Eddig azért nem közölhette, mert mint magyar állampolgár tartózkodott az akkori Nagyromániában, s ez a tény minden bővebb megokolás nélkül is megmagyaráz mindent. De jobb is volt talán így, mert immár jobban rámutathatunk a javítás lehetőségeire, aminek eredményeit a szociográfiai vizsgálatra támaszkodó kulturális és szociális segítség tudja csak biztosítani.

Az első történelmi emlék, ami megmaradt a falu homályba vesző múltjából, 1678-ból való. Egy úrasztali pohár. Ekkor tehát már önálló egyházközség kellett legyen, vagy legalább is filia. Ez utóbbi feltevésre ad alapot az a tény, hogy a falu papjainak névsora 1788-ban kezdődik. Az úrasztali pohárnál korábbi emlék a templom, mely Árpád-korból való és a marosszentkirályi fehér barátok kápolnája volt. Azok jártak ide, hogy elvégezzék a földesúr családjának tagjai előtt az Istent dicséző szertartást. Az első írásos dokumentum 1753-ból való s a református egyház jegyzőkönyvében található meg. Ez arról tudósít, hogy a kis egyház kurátorságát „Gálfalvi Gergely uram vette fel Zabolai Mártontól . . .“

Harcó kronológiájának vázát a XVIII. század elejétől kezdve állíthatjuk össze. A lelkészek névsora és a közbevetett megjegyzések élénk világot vetnek a falu korbeli helyzetére és megmutatják a Mezőség szélén élő falu nehéz helyzetét, amely a lakosok szegénységében és a lassú, de annál hatásosabb romanizálódásban nyilvánul.

A falu első papja a kálvinista Kása Imre, aki 1788—1790-ig vezette a gyülekezetét. Ettől az időtől kezdve sűrűn váltogatják egymást a papok. Általában 5—6 esztendeig maradt itt egy-egy pap. Farczádi, Vészi, Szántó, Kiss, Imre, Balogh, Ferenczi tiszteletes uramék a „megélhetéssel küzdvén“ rövid szolgálat után más vidékre mentek szerencsét próbálni. A templom dombján, ahová itteni szokás szerint a papokat és kurátorokat temetik el, mindössze két sírhely emlékeztet az itt elhalt egyházi szolgákra. E kettő közül, az egyik: Imre Mihály, jegyzőkönyvi adat szerint „az oláhoktól való feltében halt meg“, 1849-ben.

A föld kevés és a beszivárgó új telepeseket egyre nehezebben tudja eltartani. Az egyház csak kegyes adományok segítségével tarthatja fenn magát. A patrónusok évről évre megújítják és kibővítik adományait. A már említett Gálfalvi, s mellette a Kabos, Zabolai, Keblei, Szucsáki családok a fő adományozók. Gálfalvi-adomány a temető földje, Keblei Sámuel 1867-ben egy hold 28 □-öl földet hagy a papnak. S végrendeletében meghagyja: ha már nem lesz Harcón lelkész, akkor a föld a magyar iskolára száll. Hogy a gyakran megismétlődő „kegyes adományok“ ellenére is mennyi anyagi gonddal küzdöttek a falu órállói, arra igen jellemző Imre Mihálynak, aki 1849-ben halt meg, egy megjegyzése: „Itt töltöttem húsz keserves, nyomorúsággal és nélkülözéssel telistele esztendőket. . .“

Az anyagi nehézségekkel küzdő papok természetesen nem tudtak eleget tenni a követelményeknek, s megindul a harc a falu egyetlen értelmi-ségi vezetője és a nép között. 1870-ben az „eklézsia ládjából“ megmagyarázatlan körülmények között eltűnik 450 forint, ami végzettszerűen hat a kicsi közösségre. A patrónus családok ekkor már nem élnek, vagy elszármaztak innen, s a veszteséget sehonnan sem pótolhatják; a románok is erősen megszorodnak és eklézsiajuk erősebb a magyarokénál. Ezért aztán 1870-ben, a lelkész halála után, aminek következtében: „egyházunkra nézve is a világosság napja kezdett felderülni“, kéri az egyház önállóságának megszüntetését, ami a magyarság végleges elernyedésének a jele. Ez a kérvény rávilágít a harcói magyarság kulturális és gazdasági helyzetére és előreveti árnyékát a falu magyar népe teljes háttérbe szorulásának az új honfoglalók mögött: „harczói ev. ref. egyházunk talán fennállása óta mindig nélkülözötte az éltünk jóléte és boldogulásának előmozdítására oly szükséges feltételt, a korunkban oly nélkülözhetetlenné vált tanítást és nevelést. Igen, mert kevés tagot számlálván egyházunk, nem lévén képes papot is és iskolatanítót is tartani; eleitől fogva mindig csak papja volt egyházunknak; ez pedig a megélhetéssel küzdve legkisebb gondját is nagyobboknak tartotta annál, miszerint a gyermekek tanításával foglalkozzék. E szerencsétlen helyzetnek aztán az lett a következménye, hogy egyházunk írástudatlan és műveletlen állapotban maradt. Kik 4—5-en tudunk is írni, csekély tanulásunkat a szomszéd egyháznak iskolájában szerezhettük meg...“ A kérvény további részében papjuk ellen emelnek vádat: „Húsz éven át nem a vallásos életet munkálta, sőt inkább demoralizálta kis egyházunkat; mert

köztünk mulatásával annyi a Canon és újabb egyházi törvényeinkkel homlok-egyenest ellenkező tényeket követett el“ Ilyen indokolás után kéri az „1871-ik évben Nagyenyeden tartandó köz szent zsinatot“, hogy az engedélyt adjon arra, „hogy magunknak egy értelmes és buzgó tanítót, lévitát választhassunk; mert csak így remélhetjük egyházunk szellemi és anyagi haladását, s maradékaink nem fogják porainkat azzal vádolni, amivel mi most kénytelenek vagyunk eddigi, s a saját jólétükért a szellemi haladást háttérbe szorító papjainkat...“

Nagyon tanulságos megemlíteni, hogy úgy fent a püspökségnél, mint magában a faluban is voltak, akik elhúzták a dolgot. Az egyházi tanács jó szokása szerint azzal válaszolt a falu kérésére, hogy megintette a kérelmezőket a papok bírálása miatt. A korbéli jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy Nagy Péter püspök „atyafiságosan inti“ a híveket, s ezzel egy időre befejezettnek és elintézettnek látta az ügyet. Lent a faluban pedig a paposabb hívek fogtak össze és ellenkérvényt írtak, amelyben viszont az előbbi kérvény íróit illették vádakkal. „Megütődve láttuk, — írják — hogy egynéhány harczói megyetag minden törvényes gyűlés nélkül idegen falusi írók által egy kérést szerkesztettek, s abban az elődöket, mint a vallásos élet hátráltatóit tüntetik fel...“ Ezért aztán azt kéri, hogy ne legyen az egyházi hatóság tekintettel az előbbi kérésre és hagyja meg önállóan az egyházat. Természetesen ennek az ellenkérvénynek eredménye a falu belső életét megbontó pártoskodás. Újabb kérvény megy a püspökhöz, amelyben az ellenkérvény igazságtalanságait mutatják ki: „A kérés aláírói közül egy pár kivétellel a nagyobb rész egy néhány év óta beszármazott udvari cseléd és curialis új paraszt, kik a legkevesebb eklézsiái közterhet sem hordoznak. Hogy lehetnek ezen egyének Megyénk fenntartói. Kérelmükben azt adják elő, hogy anyamegyének kívánnak megmaradni, s papot kívánnak a régi fizetés mellett választani. De az aláírók közül egyik sem nyilatkozta, hogy zsebéből, illetőleg zsebköböl ki kívánják tenni az elorzott 50 forint capitalist, amelynek kam ltja volt a papi fizetés emelésére rendelve . . .“ így szakad két pártra a falu magyarsága, s ennek a pártoskodásnak a zajában nem veszik észre a „beatus possidens“ előtörését. A népi felhígulás és átszíneződés, mely már évszázadok óta tart, csak megerősödik akkor, amikor a magyarság két pártra szakad.

Az egyház önállósága két esztendei huzavona után megszűnik, s 1872-től kezdve már pap helyett lévita-tanító vezeti az ügyeket. Nagy Mihály, Bartus Albert, Benedek József a „békebeli“ Harcó levitái, alak prédikálnak és a tanítást is végzik.

Ilyen előzmények után következik be a dáko-román emlőn nagyrahízott álmok valóráválása, aminek következtében Harcóból „Harjau“ lesz és a vármegyéből „judetul Mures“. Ezzel megkezdődik a falu kálváriája, mintha csak a sors büntetése lenne a korábbi nemtörődömségért és pártoskodásért. Ennek első kézzelfogható eredménye a földreform, aminek következtében a falut éltető nagybirtokot megnyirbálják és a régebben „curialis új parasztok“ meg a régiek is még szegényebbek lesznek, mint azelőtt, s megnyílik előttük az út a város felé, ahol elproletarizálódnak, vagy, ami még nagyobb baj: az amúgy is felhígult magyarok elrománosodnak, hogy életet teremtsenek maguknak. A faluban pedig a dászkal helyét rendes lelkész váltja fel, az iskolába román tanító ül, míg a lévitának nem jut más tér, mint a szigorúan körülhatárolt egyházi nevelés, amely csak annyiban nemzetnevelés, amennyiben a léviták rátermettsége és „ügyessége“ azt meg tudja teremteni. Míg korábban nem is igen törődtek a tanítással, most a megszűkült életlehetőségek befelé fordítják az embereket és rákényszerítik arra, hogy forrásokat fakasszanak a kösziklából. 1862-ben még így panaszkodnak a harcói magyarok: „Szegény harczói kicsiny egyházunk a túlságos nagy adó és pótlékai által annyira kisajtoltatok minden jövedelméből, mi szerint semmink sem marad az Isten szent házának roskadozó és össze-

omlással fenyegető templomunk, valamint iskolaházunk, s a már szinte összeomlott papiházunk felépítésére. Úgyszintén iskolaházunk sincsen, ahol itt lévő híveink gyermekei tanulhatnának, pedig elvész az a nép, mely tudomány nélkül való. S itt nállunk annyival inkább, mivel az oláh ajkúak többségben vannak és gyermekeik nevelésére az idén is dászkeltek és annak lakására és a tanításra házat fogadtak. A mi híveink pedig ezt nem bírják, mivel mindnyájan erősen szegények és tehetetlenek vagyunk, s ez okból a reformátusok gyermekei is majd az oláh dászkelhez járván idővel mind eloláhosodnak.

1920 után pedig megnyílik az út az elrcmánosodásra. A lehetőségek megnőnek, mert most már nem lassú asszimilációról van szó, hanem egy idegen államhatalom céltudatos politikájáról. Ha pedig ez nem egészen sikerült az új államnak, az egyedül a magyarság kisebbségi helyzetben való öntudatosultságának és az ennek gyökereiből táplálkozó belső munkának köszönhető, melyről alább szólnak majd.

Mint már említettem a bevezetésben, a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a község lélekszáma 351, amelyből magyar 151 és román 200. A románság számbeli alakulására vonatkozólag sajnos nem tudtam helyi adatokat kapni, s ezért annak korok szerint váltakozó száma a magyarság megállapítható számának és a népszámlálási összlélekszám adatainak összevetéséből állapítható meg.

A népesség szempontjából a múltban jobbágyfalu volt Harcó. 1848 előtt a Szöcs- és Bodó-családok kivételével mindannyian jobbágyok voltak, akik munkalehetőségek szerint vándoroltak birtokról birtokra. A magyarság létszámának állandóságára jellemző, hogy egy 1866-ból való összeírás szerint 151 lélek van; éppen annyi, mint az 1930-ik összeíráskor. Általában nem is igen változott ez a szám, s nagyobb kilengést csak 1900—1920 között tapasztalhatunk, amikor a falu határában levő nagybirtok több munkást foglalkoztatott.

A helyi jegyzőkönyvek és lelkészi jelentések adatai alapján a következő statisztikai képet sikerült összeállítanom a magyarság népesedési viszonyaira vonatkozólag.

Évek száma	Lélek szám	Született		Meghalt		Házasság			Költözés	
		törvénytelen	törvényes	gyermek	hét éven felüli	tiszta	vegyes	vad	ki	be
1909	181	9	2	3	1	1	—	—	—	—
1910	184	6	—	—	3	4	1	—	—	—
1911	186	6	2	3	4	1	—	—	—	—
1914	192	3	2	2	1	3	1	—	—	—
1915	193	7	1	3	4	2	—	—	—	—
1916	195	3	1	1	1	—	—	—	—	—
1917	196	4	1	2	2	—	—	—	—	—
1918	207	1	—	—	5	—	—	—	—	—
1919	206	6	—	1	2	5	—	—	—	15
1920	209	6	1	2	2	1	1	—	—	—
1921	168	6	—	4	2	1	1	4	—	—
1922	143	4	1	3	3	—	—	4	—	—
1923	146	2	—	2	2	1	—	1	1	6
1924	133	5	—	2	3	—	1	5	10	2
1925	143	3	—	1	1	—	—	3	—	6
1926	140	4	—	—	3	—	—	1	8	4
1927	156	2	1	—	2	2	—	1	—	—
1928	131	2	1	3	3	3	—	1	6	—
1929	154	3	3	3	2	1	—	—	—	—
1930	163	7	—	—	4	3	—	—	—	—
1931	155	3	2	1	2	3	1	1	—	—
1932	151	6	2	—	2	2	—	—	8	—
1933	152	4	1	2	1	1	—	—	—	—
1934	159	8	1	1	1	1	—	—	1	—
1935	161	5	2	1	4	1	—	—	—	—
1936	161	—	1	—	1	—	1	1	—	—
1937	164	2	1	—	1	1	—	—	—	1

A magyar lakosság népesedési állapotára élénk világot vet egy 1930-ból való összeírás, mely a következő magyar családokat sorolja fel. A nevek után lévő zárójeles szám a családtagok száma. Asztalos János (7), Borbély Zsuzsa (1), Bodó Ferenc (7), Bodó Sándor (1), Boda István (7), Borbély Dániel (4), Fülöp István (10), Gál István (5), Keresztesi Gyula (3), Keresztesi János (3), özv. Keresztes Sándorné (4), Keresztes Sándor (1), Király József (1), Kóvári János (6), Kóvári János (4), Magó János (5), Magyar István (5), özv. Román Sándorné (4), Nagy Mihály (2), Ötvös János (2), özv. ifj. Ötvös Jánosné (3), Ötvös Mózes (3), özv. Paizs Ferencné (2), Paizs Sándor (2), Pocza Sándor (2), Szabó János (6), Szilágyi János (2), Szilágyi Gergely (3), özv. Szöcs Józsefné (7), Szöcs József (2), Sztójka Mihály (8), Dabóczi János (5).

1909—1937-ig terjedő időben a lakosság létszáma apadt. Ennek oka a feltűnően nagy halálozási szám. Míg 1909—1937-ig 143 gyermek született, addig elhalt 102. Az elhaltak között aránytalanul sok 1—7 éves gyermek pusztult el. Az újszülötteknek átlagos halálózása 30%, aminek oka egyfelől a szülők járatlansága, másfelől pedig az orvoshiány. Az előbbinek okozója a románsággal való erős keveredés. A nép átveszi szokásait, életmódját, ami pedig főleg abban rejlik, hogy elkerül mindent, ami nincsen összefüggésben valami babonás eljárással. Aztán míg a szülő tisztátalanul és „házi“ gyógyszerekkel kezeli a gyermeket, addig a halál elszedi a maga vámját. Igaz ugyan, hogy orvos nincsen is a közelben. Ha valaki beteg, annak Marosvásárhelyre kell menni orvosért és gyógyszerért egyaránt. A faluban csak annyi gyógyszer van, ami a helyi zsidó korcsmárosnál fellelhető. Ez pedig aszpirin, pálinka, kámfor. De ez a három helyi vélemény, s különösképpen a kereskedő véleménye szerint jó minden baj ellen. Ha a kicsi gyermeknek fáj a gyomra, éppen úgy pálinkát itatnak vele mint az öreggel. Az orvoshiány, amely Erdély falvaiban mindenféle érezeteti hatását, ezen a vidéken, a biológiailag elernyedt mezőségi szélen különösen nagy veszedelem és a gyors pótlás követelményével lép fel most a visszatérés után.

A népesedés állásának magyarázó tényezője a táplálkozás és ezért arról is kell szólanunk e helyen. Szegénységükkel együtt táplálkozásuk is nagyon szegényes. Legfontosabb eledelük a puliszka, amit tejjel, túróval, lekvárral egyaránt fogyasztanak. A bálmos például puliszkalisztból és zsendicéből készített étel. Napjában egyszer esznek meleg ételt. A gyermekek reggelije egy darab kenyér, cukor, vagy gyümölcs, ritkán szalonna. A rossz táplálkozás miatt a gyermekek sápadtak, véznák, arcuk beesett. De így az asszonyok, férfiak is fáradtak. Ezen próbált változtatni a lelkész: Kerestely József és Nagy Ödön, oly módon, hogy a két szomszéd falu, Mezőpanit és Székelykövesd módosabb híveitől tejet és gabonát gyűjtöttek össze. A helyi kántorlévita felesége aztán a téli hónapokon minden reggel egy csopor tejet és egy szelet kenyeret oszt szét a gyermekek között. Eleinte nagy örömmel jártak a gyermekek a konyhára, de később beleuntak és a tej a kántorlévita nyakára savanyodott.

A lakás, mint az ember otthona, ugyancsak nagyon fontos tényező. Sajnos e tekintetben is sok a követelnivaló. Lepadlózott ház a faluban: a tanítói lakás, a kereskedő lakása és a földbirtokos „udvara“. A házakat az emberek maguk építik egymást kisegítve, kalákában. Természetesen ennek következtében nélkülözik azok a célszerűséget és az egészséges háberendezés feltételeit. A házak alacsonyak, ablakaik kicsinyek.

„A szegény harczóik kicsiny egyház“ szegénysége és elesettsége rányomja a maga elhomályosító bélyegét a művelődésbeli állapotra is. Mint fentebb már láttuk, 1862-ben már arról panaszkodnak a hívek, hogy a „gyermekek oláh dászkelhoz járván, idővel eloláhosodnak...“ Azóta csaknem száz esztendő telt el és a hívek helyzete nem változott meg. A liberalizmusban vitézkötéseskedő millennizmus nem hallgatta meg az asszimi-

lálódás forgatagába került magyar falvak kérését. S aztán jött az impérium-változás, amikor megszűnt probléma lenni, hogy a „dászkelhoz“ járjanak-e a magyar gyermekek, vagy nem. Eleinte úgy próbáltak segíteni, hogy a 3 km-re lévő Székelykövesdre járaták gyermekeiket. De ez „sérelemes“ volt az állami pedagógiára nézve és attól kezdve a román állami iskolában tanulták a betűvetés tudományát a magyar gyermekek. Az állam eleinte megtartotta vállalt kötelezettségét és „magyar szekciót“ létesített; de ez is megszűnt lassan, ahogy megfakultak a gyulafehérvári határozmányok és attól kezdve iskolában nem tanulhattak magyar írást és olvasást a gyermek. Ekkor összefogtak a magyarok és iskolát építettek, amit azonban betiltott a román hatóság, s így nem maradt más hátra, mint az egyház kebelén belül pótolni a hiányt. Télen át a kántorlévita használta fel a vallaeórákat arra, hogy a bibliai történetek olvasása kapcsán belelopja a gyermekek fejébe a magyar olvasás titkat. Nyáron pedig (1935-től) a kolozsvári teológiai hallgatók mentek le, mint szórványgondozók az ilyen eklézsiákba, s pótolták azt, amit csak lehetett. 1937 nyarán e sorok írója töltött el két hónapot Harcón, s az írásgyakoroltatás alkalmával volt alkalma tapasztalni, mint pusztul a magyar kultúra az ilyen „végeken“. Az alábbi dolgozatot egy V. osztályt elvégzett leányka írta. Úgy írom le, ahogy ő írta; tele hibával:

Ki Rándulás.

Mi gyermekek voltunk a hegymeget es ot jacotunk ugráltunk Gergely Gáspár és Kerestesi János versenyesztek fel ötcor énekeltünk meséltünk és imatkosztunk és egy fara akasztottuk egy irast it járták Harcai gyermekek 1937-be Julius 24 es el indultunk haza fél hétkor és a hegytetőn le ültünk és eneketunk és nagyon iol tölt az délután.

Ugyanezt a kirándulást egy hasonló korú fiú, Gergely Gáspár, aki a falu esze, így írta le:

„És sorba álltunk s mentünk ott ki felé énekelve a hegyen. És énekeltünk két három éneket. És akkor ászt monta a tiszteletes ur, hogy ne énekejünk. Mert kifelé nem lehet énekelni. És mind mentünk ameddig bi értünk az erdőbe. És azt monta a tiszteletes úr hogy fogjuk középre akicsiket. És én Gergely Gáspár és Keresztési János hátul maratunk és úgy mentünk béfelé. És mikor oda értü-nk látunk egy nagy árnyékot és leültünk oda. És azt mondta nekünk, hogy ne igyék egyikse 5 percg mert betegek lesztek és énekeltünk egész fél hat óráig s akor etünk a tiszteletes ur is adót egy darabb kenyeret és Mago Iluska is adót egy darabot és Keresztési Gize-lla adót egy uborkat. És úgy én es etem. És akor esmént énekeltünk azután neki fokiunk Gergely Gáspár verse-nyezni és mind aketen écere értünk oda. És azután jacotunk minden félét és ott ültünk fél nyóc óráig és akor jötünk hazafelé énekelve. S a hegy tétéin meg nyugutunk oztán egész hazáig énekeltünk és afaluba köszöntü-nk jó écakát agyon Isten I“

Az első dolgozat írója a lányok között az első tanuló, a másodiké pedig a falu esze, aki a román iskola vizsgáin is, mint első növendék koszorút kapott a homlokára. A magyar tanítók vállára óriási feladat nehezedik, mert pótolni kell az elmulasztottakat. És nemcsak az iskolában, de azon kívül is, hogy az utolsó húsz év alatt felnőtt nemzedék, melynek tagjai ma már a falu vezetői lesznek, kipótolhassák mindazt, amit húsz év alatt nem pótolhattak, illetve meg sem tanulhattak. Az iskolán kívüli népművelésnek a visszacsatolt részeken, különösen azokban a falvakban, ahol magyar iskola nem működhetett, a felnöttek rendszeresített és kötelezővé tett iskolájává kell lenni. Tanulni szeretnek: a lelkészt jelentésekből kitűnik, hogy minden kezükbe kerülő írást elolvasnak. De ugyanakkor arról is panaszkodnak ezek a jelentések, hogy nincs könyvtár, nincs elég újság a faluban. 1936-ban egy

kis könyvtárat kaptak, amit azóta olvasnak. A könyvtárban 30 kötet van, ami most már bővítésre szorulna.

Tanulni vágyásukat jellemzi, hogy a már említett szórványgondozókat nagy szeretettel és megértéssel fogadták, s a gyermekek büszkén írták fel arra az irkára, amit II. Carol király képe díszített, a nevük alá: „magyar iskolás ...“ És nagy szegénységükben is gazdagon ellátták a szórványgondozót, aki, mint én is esős napon, tehénszekérrel érkezik hozzájuk, más alkalmatosság híjján.

Marosszéknék ez az idegenekkel teli Mezőségre benyúló faluja, mely sok elpusztult és régen beolvadt falu szomszédságában él, ma még megmenthető. A magyarság, melynek tagjai 2—5 holdig terjedő kis földjükön gazdálkodnak, asszimilálódása előtt várja a kulturális és gazdasági megerősítést. A régi vádaszkodó irat intelem a mi számunkra is: sok sebet be kell kötözni, s „maradékink nem fogják porainkat azzal vádolni, amivel mi most kénytelenek vagyunk...”

Kis pont Harcó a nagy országban, de egész Erdély élete tükröződik benne.

KELEMEN SÁNDOR